

УДК 78.071.1(436)

ЗАГЛАДЬКО А. О.

АНТОН РУБІНШТЕЙН VS НІКОЛАЙ РУБІНШТЕЙН: КИЇВСЬКІ СТОРІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто діяльність фундаторів російської професійної освіти Антона й Ніколая Рубінштейнів, їх контакти з українською музичною культурою, зокрема їхній внесок у розвиток концертного життя Києва і становлення українського фортепіанного мистецтва та музичної педагогіки. За матеріалами тогочасної київської періодики відтворено особливості виконавського стилю піаністів, виявлено романтичний характер фортепіанного мистецтва Антона і Ніколая Рубінштейнів, визначено вплив їх концертної діяльності на формування виконавських стилів у мистецтві ХХ століття. Висвітлено маловідомі факти київських виступів братів Рубінштейнів і особливості їх виконавської інтерпретації. Проаналізовано актуальну до сьогодні педагогічну систему Н. Рубінштейна, відтворено забуті сторінки музичного життя Києва останньої третини ХІХ століття, розкрито спадкоємність виконавських традицій у широкому культурологічному контексті. Антон і Ніколай Рубінштейни доклали багато зусиль для розбудови музичного мистецтва у Києві: підтримували культуру міста матеріально, дарували музичні інструменти, дбали про стан музичної освіти. Антон Рубінштейн, вражений надзвичайно високим рівнем професійної виконавської майстерності в навчальних закладах міста, сприяв відкриттю Київської консерваторії. Ніколай Рубінштейн брав участь у концертах Київського відділення ІРМТ, зокрема у благодійних.

Ключові слова: київська періодика, музичне життя Києва, виконавський стиль, концертна діяльність, професійна музична освіта, педагогіка.

Історія музичної культури України загалом і Києва зокрема охоплює діяльність багатьох яскравих особистостей, які привертають увагу дослідників. Одним із таких діячів, роль якого в музичному житті Києва 70-х років ХІХ століття стала визначним явищем, є видатний піаніст, педагог, композитор, музично-громадський діяч Ніколай Григорович Рубінштейн. Його роль у розвитку музичного життя важко переоцінити: засновник Московського відділення ІРМТ, фундатор та незмінний директор Московської консерваторії, блискучий піаніст, який у ті часи не поступався славою своєму брату Антону Рубінштейну, крім цього, – диригент, пропагандист найсучасніших музичних творів західноєвропейської та російської класики, композитор і учасник камерно-інструментальних ансамблів. Він був справжнім культуртрегером, який підтримував культурне життя Москви й інших міст російської імперії на належному рівні.

Ніколай Рубінштейн, один з титанів піанізму другої половини ХІХ століття, залучав до активної діяльності багатьох талановитих митців свого часу. Відомо, що тісна дружба поєднувала його з П. І. Чайковським, Г. А. Ларошем, М. О. Балакіревим, М. Д. Кашкіним та іншими. Він прискіпливо обирав твори для симфонічних і камерних зібрань ІРМТ, прагнув ознайомити публіку з найкращими класичними та сучасними музичними новинками. Концерти Ніколая Рубінштейна, як і його старшого брата, мали просвітницький характер. Справжньою подією були його концерти на Всесвітній виставці у Парижі 1878 року, де він репрезентував найкращі російські му-

зичні опуси. Блискучий камерно-ансамблевий інструменталіст, він неодноразово виступав у дуєті з Ф. Лаубом і Л. Ауером¹.

Багатогранна діяльність Антона Григоровича широко відома до подробиць, тоді як Ніколая Григоровича перебуває ніби в тіні його слави. Відомості про нього в мемуарах сучасників містяться в рідкісних, малодоступних сьгодні виданнях. У працях, виданих пізніше, про нього згадується мимохідь, у зв'язку з П. Чайковським чи А. Рубінштейном. Навіть у сучасному збірнику наукових статей безпосередньо з цієї проблематики², не вміщено жодного матеріалу про Ніколая Рубінштейна, хоч він зовсім не був блідою тінню свого брата. Першокласний піаніст, віртуоз, талановитий педагог і фундатор музичного життя Москви, Ніколай Рубінштейн відіграв важливу роль у становленні й розвитку української фортепіанної культури і музичної освіти в Києві.

На жаль, в українському музикознавстві київські виступи Ніколая Рубінштейна і сьгодні становлять «білу пляму» в його біографії, як і в історії концертного виконавства у Києві останньої третини ХІХ століття. Цим зумовлено актуальність вивчення діяльності Н. Рубінштейна, його виконавського стилю, артистичної кар'єри в Києві, внеску в культурне життя міста. Мета статті – охарактеризувати культуртрегерську діяльність Ніколая Рубінштейна, його внесок у становлення професійної музичної освіти в Києві, з'ясувати вплив концертних виступів братів Рубінштейнів на музичну топоніміку міста. Дослідження здійснено за матеріалами газетних рецензій, анонсів у київській періодиці того часу (зокрема, у газеті «Киевлянин»), які дають змогу відтворити музичне життя в Києві та виявити нові відомості про відомі сторінки творчості митця. Більшість із них уведено в науковий обіг вперше. Важливе значення для досягнення цієї мети мали праці про життя і творчість Н. Рубінштейна, передусім, – Л. Баренбойма³, А. Соловцова⁴, Н. Кашкадамової⁵ та інших. Цікавими є листування Н. Рубінштейна з М. Балакіревим⁶, з якого дізнаємося про міцні дружні відносини між представниками «ворожих» таборів і подробиці організації концертів ІРМТ. Важливі штрихи до творчого портрету піаніста додають спогади його великих сучасників: П. І. Чайковського⁷, Г. А. Лароша⁸, М. Д. Кашкіна¹ та ін.

¹ Не випадково Міжнародний конкурс камерних ансамблів та струнних квартетів у Москві 2007 та 2010 років мав ім'я Ніколая Рубінштейна.

² Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: зб. наук. ст. Вип. 30: Брати Рубінштейн. Історичні уроки та плоди просвітництва / Харк. держ. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського; ред.-упоряд. Л. В. Русакова. Харків: С.А.М., 2010. 432 с.

³ Баренбойм Л. А. Николай Григорьевич Рубинштейн. История жизни и деятельности. Москва: Музыка, 1982. 276 с.

⁴ Соловцов А. О. Николай Рубинштейн. Москва; Ленинград: Музгиз, 1946. 46 с.

⁵ Кашкадамова Н. Б. Діяльність братів Рубінштейнів // Кашкадамова Н. Б. Історія фортеп'янного мистецтва ХІХ сторіччя. Тернопіль: Астон, 2006. С. 509–526.

⁶ Переписка М. А. Балакирева с Н. Г. Рубинштейном // Балакирев М. А. Переписка с Н. Г. Рубинштейном и М. П. Беляевым / ред., предисл. и коммент. В. А. Киселева. Москва: Музгиз, 1956. С. 3–62.

⁷ Чайковский П. И. Третье симфоническое собрание. Итальянская опера. – Общество любителей искусств музыкального и драматического // Чайковский П. И. Музыкально-критические статьи. Москва: Музгиз, 1953. С. 213–217.

⁸ Ларош Г. А. Н. Г. Рубинштейн // Воспоминания о Московской консерватории. Москва: Музыка, 1966. С. 11–19.

Окремі сторінки творчої діяльності Н. Рубінштейна висвітлено у статтях, дипломних роботах, дисертаціях, серед авторів яких – Б. Асаф'єв², Н. Фіндейзен³, Л. Баренбойм⁴, Е. Зауер⁵, Л. Корабельникова⁶, Л. Сухова⁷, Л. Батичкова⁸.

Відомо, що вперше Ніколай Рубінштейн приїхав до Києва в листопаді 1873 року. Спочатку його концерт анонсувався на 15 листопада⁹, згодом – на 13 листопада¹⁰, про нього писали як про брата відомого музиканта: «Брат знаменитого Антона Рубинштейна, Николай Рубинштейн, проездом через Киев, даст у нас один или два концерта»¹¹. На жаль, інших подробиць про перебування піаніста не збереглося, але природно, що почувши 1869 року Антона Рубінштейна, кияни мали можливість порівняти «две знаменитости музыкального мира»¹².

Важливо, що Ніколай Рубінштейн був почесним членом Київського відділення ІРМТ і брав активну участь у просвітницьких заходах у місті. Як зазначає рецензент під псевдонімом N, «<...> сочувствуя задаче и целям общества, он обязательно предложил готовность принять участие в его концерте и с этой целью прибыл в Киев. К сожалению, время не позволило ему пробыть в Киеве дольше, иначе, вероятно, мы имели бы удовольствие послушать его еще раз. Концерт 19 апреля состоял из 2-х отделений. В первом отделении игрались исключительно фортепьянные пьесы самим г. Рубинштейном, в другом же, по его желанию была повторена исполнявшаяся уже в первом концерте "Снегурочка" Чайковского. Из более крупных, исполненных Рубинштейном произведений, следует указать на симфонию Литоляфа (*Re mineur*)¹³ и Венгерскую рапсодию Листа с аккомпанементом оркестра. Трудно передать, с каким редким совершенством исполнены были эти произведения и какое глубокое впечатление произвел Рубинштейн на слушателей

¹ Кашкин Н. Д. Воспоминания о Н. Г. Рубинштейне // Воспоминания о Московской консерватории. Москва: Музыка, 1966. С. 20–47.

² Асаф'єв Б. В. Их было трое... // Асаф'єв Б. В. Избранные труды: в 5 т. Т. 2. Москва: АН СССР, 1954. С. 245–252.

³ Фіндейзен Н. Ф. Николай Рубинштейн // Русская музыкальная газета, 1901. № 10. С. 289–304.

⁴ Баренбойм Л. А. Великий пианист, брат великого пианиста // Музыкальная жизнь. 1981. № 24. С. 15–16.

⁵ Зауэр Э. Кто меня сделал музыкантом // Вопросы фортепианного исполнительства. Вып. 4 / сост. и общ. ред. М. Г. Соколова. Москва: Музыка, 1976. С. 11–27.

⁶ Корабельникова Л. З. Строитель музыкальной Москвы // Советская музыка. 1960. № 6. С. 80–87.

⁷ Сухова Л. Г. Педагогические принципы Н. Г. Рубинштейна и их реализация в современной практике преподавания музыки: автореф. ... канд. искусствоведения: спец. 13.00.02 Теория и методика обучения музыке / Московский пед. гос. ун-т им. В. И. Ленина. Москва, 1997. 26 с.

⁸ Батичкова Л. Д. Музыкальная библиография киевской газетной периодики: концертная жизнь Киева 1860 – 1970-х гг.: дипломная работа / Киевская гос. консерватория им. П. И. Чайковского. Киев, 1991. 131 с.

⁹ Ожидаемый артист // Киевлянин. 1873. № 125, 20 октября. С. 2.

¹⁰ Киевлянин. 1873. № 127, 25 октября. С. 2.

¹¹ Ожидаемый артист // Киевлянин. 1873. № 125, 20 октября. С. 2.

¹² Там само.

¹³ Тут ідеться про фортепіанний концерт Анрі Літоляфа *re minor*, у якому роль оркестру виходить далеко за межі звичайного супроводу. Н. Рубінштейн блискуче виконував цей твір, про що згадує у своїх статтях П. І. Чайковський.

своей блестящей и увлекательной игрой. Впрочем, громкая известность Н. Рубинштейна делает всякие похвалы его игры излишними»¹.

Цей відгук свідчить, що Ніколай Рубінштейн, який досить активно концертував у містах Російської імперії, не поступався виконавською майстерністю своєму брату, його концерти завжди відзначались технічною довершеністю і досконалістю, не залишаючи нікого байдужими. Щодо гри «великого Антона» в Києві 1869 року, збереглися досить суперечливі відгуки, які руйнують усталене уявлення про неперевершений виконавський стиль та вподобання піаніста.

Фортепіанну гру Н. Рубінштейн опанував у чотири роки за допомогою матері, Карелії Христофорівни. Надалі йому щастило з педагогами. З 1840 року він протягом трьох років навчався у Франца Гебеля – представника німецької фортепіанної школи, вчителя О. І. Віллуана, який на той час супроводжував Антона Рубінштейна у концертних турне за кордоном. Уже у вісім років Ніколай починає концертувати спільно з братом у Москві, Петербурзі, Берліні, Парижі, Варшаві. Обдарування юних піаністів високо оцінили Ф. Ліст, Ф. Шопен, Д. Мейербер, Ф. Мендельсон. Останні два сприяли тому, що протягом 1844–1846 років брати брали уроки гри на фортепіано у Т. Куллака², а теорії – у З. Дена³ в Берліні. Повернувшись до Москви, Н. Рубінштейн знов опинився у школі Ф. Гебеля, навчаючись ще деякий час у О. Віллуана, з яким протягом 1846–1847 рр. здійснив концертне турне містами Російської імперії. Щодо О. Віллуана, він, окрім Ф. Гебеля, навчався у Дж. Фільда. Не випадково А. Рубінштейн називав методу свого вчителя О. Віллуана «фільдівською школою»⁴. На думку Л. Баренбойма⁵, істотними ознаками школи Д. Фільда були, з одного боку, співоче мелодійне інтонування, м'яке і вишукане туше, з іншого, – почуття міри і виваженість архітектоніки твору. Тому не дивно, що Н. Рубінштейн дотримувався такої ж піаністичної манери. Таким чином, виконавське зростання братів Рубінштейнів сягає корінням віденської школи (Т. Куллак – К. Черні – Л. ван Бетховен) і доповнено своєрідним контрапунктом російської традиції (О. Віллуан, Ф. Гебель, Д. Фільд).

Митець такого рівня, як Ніколай Рубінштейн, мав широке коло спілкування: з П. Чайковським його пов'язували дружні стосунки, композитор високо оцінював виконавську майстерність піаніста, про що свідчать присвяти йому Другого фортепіанного концерту⁶, Російського скерцо та інших фортепіанних творів. П. Чайковський зазначав: «Техника его стоит на высшей степени развития, но он не жертвует отделке и чистоте деталей высшей цели исполнения – верной интерпретации общей идеи исполняемого, словом, превосходная техника идет у него всегда об руку с художественностью и чувством меры»⁷. Загалом, як свідчать сучасники, індивідуальний

¹ Н. Второй концерт РМО // Киевлянин. 1875. № 49, 26 апреля. С. 2.

² Теодор Куллак – учень Карла Черні, вихованця Л. ван Бетховена.

³ Згадаймо, що серед учнів Зігфріда Дена був Михайло Глінка.

⁴ Баренбойм Л. А. Великий пианист, брат великого пианиста // Музыкальная жизнь. 1981. № 24. С. 15.

⁵ Там само.

⁶ Нагадаємо про прикрий історичний конфуз, коли Н. Рубінштейн визнав Перший фортепіанний концерт П. Чайковського непридатним для фортепіанної гри. Пропагувати концерт почав Ганс фон Бюлов, якому він і присвячений.

⁷ Чайковский П. И. Третье симфоническое собрание. – Итальянская опера – Общество любителей искусств музыкального и драматического // Чайковский П. И. Музыкально-критические статьи. Москва: Музгиз, 1953. С. 215.

виконавський стиль Н. Рубінштейна відзначався романтичною свободою і розмахом, технічною досконалістю, різкими образними контрастами поряд із продуманістю деталей і виваженістю архітектоники твору. Про таку суто романтичну, «флорестанівську» манеру виконання Ніколая Григоровича пише П. Чайковський: «*В артистической индивидуальности Рубинштейна элемент Флорестана преобладает над всеми другими. Рубинштейн – один из первейших современных пианистов*»¹.

Н. Рубінштейн-піаніст мав унікальну здатність швидко запам'ятовувати нові твори, «читаючи їх, як книгу». Звідси – надзвичайно багатий репертуар, виконання нових, ще не відомих творів. Так, він перший ознайомив російських слухачів із такими опусами, як Перший концерт Й. Брамса, Фантазії Ф. Шопена і Р. Шумана, Другий концерт Ф. Ліста. Довершеність і гармонійність його інтерпретацій, досконала техніка, оновлюваний репертуар привертала увагу до його виконання. Ф. Ліст визнав його найкращим виконавцем свого твору «Dance masabre», присвятивши йому на знак вдячності і поваги Фантазію на тему Маршу з «Афінських руїн» Л. ван Бетховена. А М. Балакіреєв за блискуче прем'єрне виконання і популяризацію «Ісламея» присвятив йому цю фантазію. Виконавський стиль Н. Рубінштейна, поєднуючи російську і німецьку школи піанізму, мав романтичну основу². На противагу об'ємній, фресковій манері гри старшого брата, у виконанні Н. Рубінштейна – за всієї вагомості романтичної складової – було наявне інтелектуальне начало, раціоналізм і глибоке усвідомлення кожної «букви» нотного тексту.

Постать Ніколая Рубінштейна у спогадах сучасників є хоч і не позбавленою суперечностей, проте надзвичайно привабливою. Ось як характеризує його Л. Баренбойм: «*Неистовый труженик, человек широкого ума, жизнелюбец, добрейшая душа и вспыльчивый властелин, натура чистых помыслов – и осторожный дипломат, бессребреник и азартный игрок*»³. Н. Д. Кашкін згадує: «*По словам Балакирева, Н. Г. Рубинштейн произвел на него прекрасное впечатление своим умом, простотой и богатством знания во всем, что касалось музыки и музыкантов*»⁴. До речі, коли М. Балакіреєв усунули від управління концертами ІРМТ, замінивши ніким не відомим М. Зейфріцем⁵, Н. Рубінштейн відразу запропонував свою добродійну участь у концертах заснованої М. Балакіреєвим Безкоштовної школи⁶. Тому не дивно, що Н. Рубінштейн здійснив 1877 року серію благодійних концертів у 33 містах Російської імперії, усі кошти від яких були перераховані на користь Червоного Хреста, на допомогу пораненим у російсько-турецькій війні⁷.

Ніколай Григорович не оминув з цією благородною місією і Київ, про що у січні 1878 р. зазначає рецензент газети «Киевлянин»: «*Патриотические концерты*

¹ Овчинников М. Чайковский-критик // Чайковский П. И. Музыкально-критические статьи. Ленинград: Музыка, 1986. С. 21.

² Типово романтичну пристрасть мав Н. Рубінштейн до гри в карти, від якої страждав усе життя.

³ Баренбойм Л. А. Николай Григорьевич Рубинштейн. История жизни и деятельности. Москва: Музыка, 1982. С. 141.

⁴ Кашкин Н. Д. М. А. Балакирев и его отношение к Москве // Статьи о русской музыке и музыкантах. Москва: Музгиз, 1953. С. 13.

⁵ Зейфріц Макс (1827–1885), німецький скрипаль, диригент, композитор.

⁶ Кашкин Н. Д. Из воспоминаний об А. П. Бородине // Статьи о русской музыке и музыкантах. Москва: Музгиз, 1953. С. 37.

⁷ Тут варто згадати подібну жертвовність С. Рахманінова на користь того ж самого Червоного Хреста у Великій Вітчизняній війні.

даровитого артиста были восторженно встречены даже второстепенными городами России и давали огромные вклады в пособие нашим воинам <...> Может ли быть сомнение <...> что древний Киев <...> отнесется с полнейшим сочувствием и признательностью к патриоту-виртуозу, отдающему свой талант, труд и издержки по путешествию на служение святой России?»¹. Про благородство душі Ніколая Рубінштейна свідчать і численні спогади сучасників: він допомагав усім нужденним, оселяв їх у себе вдома, давав їм гроші й одяг. Іноді траплялися анекдотичні ситуації, про що іронічно пише П. Чайковський: «Этот последний (Н. Г. Рубинштейн) ухаживает за мной, как нянька, и хочет непременно исполнять при мне эту должность. Сегодня он подарил мне насильно шесть рубашек, совершенно новых (не говорите этого Давыдовым и никому), а завтра хочет насильно везти заказывать платье»².

Безумовно, коли Ніколай Григорович пішов із життя (йому було лише 45 років), уся Москва була в траурі. Творчо відгукнулись на жалобну подію П. Чайковський (присвята тріо «Пам'яті великого художника»)³ і С. Танєєв (кантата «Іоанн Дамаскін»). Підкресливши особливий внесок Н. Рубінштейна в культурне життя міста, відгукнулась і київська преса. У некролозі наголошено на підтримці піаністом київської музичної школи: «Никто не служил искусству более бескорыстно, как Николай Рубинштейн, никогда не прельщающийся ни славой, ни почестями, ни деньгами. В тяжелые годы существования киевской музыкальной школы Рубинштейн не раз безвозмездно приезжал в Киев и выручал эту школу из затруднительного положения. Будучи прекрасным человеком и замечательным пианистом, Рубинштейн был в то же время и превосходным педагогом, поставившим класс фортепиано в Консерватории на такую высоту, которая сделала известной Московскую Консерваторию даже за границей»⁴.

На жаль, прямих свідчень про педагогічну діяльність Ніколая Рубінштейна в Києві не збереглося. У деяких спогадах йдеться, що він насправді був провідним педагогом свого часу і засновником школи, яка увібрала характерні особливості російської і німецької фортепіанно-педагогічних систем, з одного боку, та індивідуального стилю піаніста, – з іншого. Н. Рубінштейн розробив навчальну програму для фортепіанних класів Московської консерваторії, у якій узагальнено його багаторічний педагогічний досвід⁵ і міркування щодо фортепіанної гри, актуальні й сьогодні.

¹ Концерт Н. Г. Рубинштейна // Киевлянин. 1878. № 1, 1 января. С. 2.

² Письмо П. И. Чайковского А. И. и М. И. Чайковским от 23 марта 1866 г. // Чайковский П. И. Письма к близким (избранное). Москва: Музгиз, 1955. С. 25–26.

³ Згодом, після смерті П. І. Чайковського, С. В. Рахманінов присвятив його пам'яті Елегійне тріо.

⁴ Sono qui. Некролог Н. Г. Рубинштейна // Киевлянин. 1881. № 65, 21 марта. С. 2. У некролозі окреслена цікава деталь: виявляється Н. Рубінштейн виступав за підняття мита на закордонні музичні інструменти, підтримуючи тим самим вітчизняного виробника.

⁵ Н. Рубінштейн почав викладати з 14 років. Згодом, на прохання рідних нареченої, він відмовився від кар'єри віртуоза і почав давати приватні уроки. Як згадує Н. Кашкін, Н. Рубінштейн, «<...> все расходы по дому и хозяйству взял на себя. Так как он не имел буквально ни гроша, то ему пришлось добывать нужные 7-8 тысяч в год фортепианными уроками, и начиная их с 8 часов утра ежедневно, он по окончании занятий возвращался домой только к 8 часам вечера, совершенно усталый» (Кашкин Н. Д. М. А. Балакирев и его отношение к Москве // Статьи о русской музыке и музыкантах. Москва: Музгиз, 1953. С. 12).

Як свідчать останні дослідження¹, педагогічна система Н. Рубінштейна вирізнялася специфічними цільовими установками, зокрема:

1. Головне завдання педагога – не тільки навчити студентів гри на інструменті, а й виховати ерудованих, широко освічених митців, «не узких ремесленников, а музыкантов, в обширнейшем смысле этого слова»². Такий музикант, за Н. Рубінштейном, повинен мати знання, які виходять за межі однієї лише музики – серйозну увагу Н. Рубінштейн надавав науковим класам.

2. Розвиток самостійного творчого мислення учня. Частину творів учні вивчали самостійно. Розвитку в них незалежного творчого мислення сприяла й демонстрація Н. Рубінштейном різних інтерпретацій твору: так він заохочував учнів обрати версію, близьку його художнім уподобанням.

3. Підхід до кожного учня з урахуванням його індивідуальних можливостей. Маестро намагався розкрити унікальність кожного учня, добираючи йому ті музичні опуси, які виявляли б сильні та надавали можливість розвинути слабкі сторони.

4. Чотириетапне вивчення музичного твору мало здійснюватися так: розбір нотного тексту; технічне оволодіння матеріалом; вивчення тексту напам'ять; доведення роботи до рівня концертного виконання. Це шлях від формування загальної ідеї цілого до найдрібніших деталей, а не навпаки. Це передбачало ґрунтовний музично-теоретичний аналіз для зрозуміння концепції композитора шляхом вивчення художньо-образних і стильових особливостей твору.

5. Розширення піаністичного тезаурусу учня шляхом набуття професійно-суміжних навичок. Значну увагу Н. Рубінштейн надавав грі учнів в ансамблі, транспонуванню, читанню партитури, наголошував на необхідності занять композицією.

6. Особлива увага до авторського тексту. Істотними елементами виконання Маестро вважав прискіпливе ставлення до кожної «букви» твору поряд із глибоким проникненням у композиторський задум.

Студенти-піаністи Московської консерваторії мріяли потрапити у клас Н. Рубінштейна і з дозволу своїх педагогів відвідували його заняття. Навчатись у Н. Рубінштейна прагнули й іноземці (зокрема Е. Зауер). Талановитий піаніст-віртуоз виховав плеяду видатних піаністів. Його учнями в різний час були С. І. Танєєв, О. І. Зілоті, Е. Зауер, піаніст та історик піанізму Р. В. Геніка, концертуючі піаністки Н. О. Муромцева, А. Ю. Зограф, Н. Н. Калиновська, Ф. Я. Фріденталь, П. Б. Бертенсон-Воронець. Останні три досить часто концертували у Києві, продовжуючи справу свого великого вчителя. Тим цікавіше, що Наталія Калиновська і Флора Фріденталь були киянками і з ранніх років виступали в Києві, про що згадують рецензенти у відгуках на їх концерти. Учень Н. Рубінштейна по класу фортепіано був ще один киянин – відомий музичний діяч, диригент, голова Київського відділення ІРМТ з 1888 по 1912 рр. Олександр Виноградський (1855–1912).

¹ Див. про це докладніше: Сухова Л. Г. Педагогические принципы Н. Г. Рубинштейна и их реализация в современной практике преподавания музыки: автореф. ... канд. искусствоведения: спец. 13.00.02 Теория и методика обучения музыке / Московский пед. гос. ун-т им. В. И. Ленина. Москва, 1997. 26 с.

² Баренбойм Л. А. Николай Григорьевич Рубинштейн. История жизни и деятельности. Москва: Музыка, 1982. С. 105.

Педагогічний досвід Н. Рубінштейна важливий і цінний піаністичною методикою, відлуння якої – у виконавській майстерності його учнів.

Концертні виступи Антона Рубінштейна у Києві привертали увагу критиків і, відповідно, мали відгуки у пресі, чим і зумовлено значну кількість матеріалів про них. Поза увагою сучасних музикознавців залишилися окремі критичні рецензії, які вперше вводимо в науковий обіг. Київські критики, віддаючи належне таланту виконавця, вказували й на певні недоліки в його грі. Так, під час виступів піаніста в Києві 1869 року К. Ролліна¹ зазначає: «А. Рубинштейн провозглашён был в Париже первым пианистом нашего времени. Тем не менее наша публика показала себя немало холодной к этой великой знаменитости <...> Из сферы её не вырывалось ни одного из тех внезапных восторженных порывов, которые исторгаются из душ наэлектризованных слушателей»². Багато нарікань викликали кваліфікацію артиста та недостатність енергетичного імпульсу виконання, що здається дивним у характеристиці «великого Антона»: «Он торопился, у него не было времени делать репетиции с оркестром, и он предстал перед публикой с одним лишь фортепиано Беккера. Публика его слушала, но не была потрясена; инструмент был слишком слаб; чудесное исполнение артиста доходило только до ушей слушателей, но не проникало в сердца их: недоставало музыкального тока. Это было так сказать пламя, видимое издали, но не дающее чувственной своей теплоты». Досить неочікувано звучить сьогодні і таке відлуння минулого: «Что касается до “сценической постановки” <...> смеем думать, что не надо слишком далеко простирать отречения от эффекта, произведенного собственной личностью <...> Каждый артист должен быть актёром»³. Як резюме звучать такі слова рецензента: «Талант Рубинштейна показался нам вполне достойным своей репутации, и скорее выше, чем ниже её. В особенности поразили нас в его игре то глубокое понимание, то разнообразие выражения и та поэзия чувства, с которыми он умеет передавать разные стили им исполняемых артистов. Он не позволяет себе делать никаких изменений в музыкальной мысли этих знаменитых гениев, как это делал Лист и другие смелые исполнители»⁴. Дивними із погляду сучасних уявлень про виконавство Антона Рубінштейна є й такі характеристики великого маестро: «Нам казалось, что лиризм Моцарта, Шуберта, и Шопена более ему по силам, чем страстный драматизм Вебера и Бетховена <...> Где Рубинштейн действительно превосходит, так это в исполнении романтической музыки, в тех пьесах, где требуется много грации, чувства, воображения, возвышенных некоторою силою»⁵.

На думку рецензента, у той час виконавський стиль А. Рубінштейна перебував на певній стадії формування, характерними для нього були «грація» і «ліричний тон». Сьогодні важко сказати, чи справді співучий тон і ліричні настрої на той час були притаманні А. Рубінштейну, чи це суб'єктивна думка критика. Важливо, що виконавський стиль видатного піаніста викликав і таке ставлення.

Залишивши 1867 року викладання та директорство в Петербурзькій консерваторії, піаніст тільки поринав у концертне життя. Природно, що гастролі майже по

¹ Карл Ролліна був співаком і виступав як музичний критик на сторінках газети «Киевлянин» у 60-ті роки XIX ст.

² Ролліна К. Рубинштейн, Лист и Шопен // Киевлянин. 1869. № 146, 11 декабря. С. 577.

³ Там само.

⁴ Там само. С. 578.

⁵ Там само. С. 577.

всій Європі і США (у 1870-ті роки разом із Г. Венявським), особливо серія історичних концертів у Петербурзі, Москві, Відні, Лондоні, Берліні та інших містах (сезон 1885–1886), сприяли формуванню «нового», романтично-енергетичного стилю. Піаніст набув довшеної форми концертного виконавства, і в цьому переконує його візит до Києва.

Уже 1880 року, коли А. Рубінштейн здобув у світі визнання, рецензії набувають панегіричного характеру, а коло його шанувальників стрімко зростає: «Такой массы народа мне еще не приходилось видеть в Киеве»¹. А в «Киевлянин» рецензент під псевдонімом Л. К-кь наголошує²: «Есть ли на человеческом языке слова, которые могли бы изобразить всю чарующую силу и громадное, потрясающее впечатление от игры этого артиста? Нет, решительно нет»³.

Після нетривалих ламентаций із приводу тісної Біржевої зали і відсутності в Києві кращої рецензент характеризує виконавський портрет маестро: «Его гениальная голова, необыкновенно оригинальное, вдохновенное лицо, весь облик, так много напоминающий Бетховена – одним видом своим производят большое впечатление». Далі Л. К-кь продовжує: «Рубинштейн играет 14, 16 пьес, из которых каждая в своём роде перл, chef d'oeuvre: на bis он играет ещё. Усталости он не знает. Последнюю пьесу он играет как первую. Всякое произведение он исполняет как только он один и может, строго и свято сохраняя при этом дух и характер композитора и композиции». І майже з розпачу лунає фраза: «Сколько было написано о Рубинштейне, что все, что ни скажешь, будет лишь повторением»⁴.

Як бачимо, цього разу виконання А. Рубінштейна в Києві викликало інший резонанс. Його пристрасний темперамент надавав його грі особливого звучання. Не випадково за життя А. Рубінштейна називали спадкоємцем Ф. Ліста, справжнім «царем піаністів», а його «левої лапи» (В. Стасов) увійшли в історію. Антон Рубінштейн справді багато в чому продовжував традиції Ференца Ліста: утілював і розвинув своєю концертною діяльністю романтичний стиль піаніста-віртуоза, ознаками якого були щирість переживань, грандіозний вольовий натиск, шекспірівський трагізм у зіставленні образів, бурхлива пристрасність та феєрія темпо-ритмічних і динамічних контрастів. Не випадково Л. Куперник порівнював А. Рубінштейна з Л. ван Бетховеном.

Відомо, що А. Рубінштейн доклав зусиль для розвитку фахової музичної освіти не тільки в Києві, а й у Харкові, Одесі. Завдяки місцевій інтелігенції та за активного сприяння Антона Григоровича були утворені філії ІРМТ у Харкові (1871), а згодом і в Одесі⁵ (1886). Музичні класи чи школи поступово були реорганізовані в музичні училища, вони зазнавали значних організаційних і фінансових труднощів, тому підтримка їх діяльності великим піаністом була вкрай важливою.

Особливу увагу привертає зацікавлення Антона Рубінштейна станом викладання музичних дисциплін у Києві. Він відвідав Інститут шляхетних дівчат, з приводу чого критик під псевдонімом «Гість» зазначав: «4 апреля институт при-

¹ Л. К-кь. Концерты Антона Рубинштейна // Киевлянин. 1880. № 79, 5 апреля. С. 2.

² Під цим криптонімом писав Л. А. Куперник. Про нього див. докладніше: Малозьомова О. І. Роль Антона Рубінштейна в реорганізації музичної освіти в Києві // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: наук. журн. Київ, 2013. № 4 (21). С. 5–59.

³ Л. К-кь. Концерты Антона Рубинштейна // Киевлянин. 1880. № 79, 5 апреля. С. 2.

⁴ Там само

⁵ В Одесі проживала молодша сестра Антона Рубінштейна Софія (1841–1919), яка була видатною співачкою та педагогом. Серед її учнів – Антоніна Нежданова.

нимал у себя дорогого гостя и при входе в зал две воспитанницы преподнесли лавровый венок с надписью “Гению музыки Киевский институт” <...> Каждая из игравших воспитанниц удостоилась одобрения А. Г., а последней он даже аплодировал и попросил её сыграть ещё одну пьесу. Воспитанница исполнила один из полонезов Шопена. После чего артист сел за рояль и импровизировал на один из мотивов последней пьесы. Потом он исполнил ещё две пьесы и в заключении “Свадебный марш” Мендельсона. А. Г. Рубинштейн выразил удивление по поводу достигнутых в институте блестящих результатов и сказал, что ему в первый раз пришлось слышать такое хорошее исполнение в учебном заведении¹, где музыка не составляет исключительно “специального предмета”². Очевидно, після таких відгуків адміністрація Інституту шляхетних дівчат вирішила проводити музичні вечори щотижня: «На этих вечерах, обыкновенно несколько из воспитанниц исполняют экзерсисы и пьесы, которыми они занимались в последнее время»³.

Особливо зацікавлює перебування А. Рубінштейна в Київському музичному училищі: здивований успіхами його учнів, Маестро першим порушив питання про відкриття в місті Консерваторії⁴.

До самого від'їзду маестро з Києва київська преса публікувала матеріали про нього. У «Киевлянин» рецензент під псевдонімом «Невідомий»⁵ іронічно пише про палку відданість киянок великому метру: «Я поторопился с заключениями, хотел судить о способности киевлянок таять от минорных пассажей по двум концертам Рубинштейна, и, видя что оба концерта прошли благополучно, без всяких обмороков, самоубийств, даже без обязательного целования рук “гению” – я решил, что приезд в Киев “дива” обойдётся без каталептических трансов и без отгрызания рук Антону Григорьевичу – и ошибся, жестоко ошибся... На последних концертах всё было, что в подобных случаях должно быть, включая сюда и обмороки даже»⁶. У цій же статті відображені й деталі від'їзду А. Рубінштейна: «<...> Целый пышный букет красавиц провожает с пышным букетом в руках своего идола на вокзал. Здесь дочери юга блестящим образом опровергли взведенное на них обвинение в холодности. Во время прощания на вокзале поцелуям воздушным, “локотным”, “сюртучным” и другим не было конца: целовали во что бы то ни стало – даже при движении поезда <...> Несомненно, киевлянки способны экзальтироваться, приходит в чисто итальянский *figor* и создают громкие и тёплые овации, прощаясь с увлекательным артистом»⁷.

Отже, брати Рубінштейни своєю виконавською і музично-організаційною, педагогічною діяльністю здійснили вагомий внесок у розвиток музичної культури в Києві, зокрема й музичної освіти. Вони допомагали матеріально, дарували музичні інструменти, цікавились станом музичної освіти в навчальних закладах.

¹ Високий рівень фортепіанного виконавства в Інституті шляхетних дівчат можна пояснити тим, що в різний час тут викладали такі відомі музиканти, як Б. Каульфус, М. Лисенко, В. Чечотт та ін.

² Гость. Пребывание А. Рубинштейна в Киеве // Киевлянин. 1880. № 82, 9 апреля. С. 2.

³ Там само.

⁴ Щодо перебування піаніста в Київському училищі та про перші кроки у відкритті Консерваторії див: Малозьомова О. І. Роль Антона Рубінштейна в реорганізації музичної освіти в Києві // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Київ, 2013. № 4 (21). С. 51–59.

⁵ Під цим псевдонімом публікував свої матеріали К. Коган.

⁶ Неизвестный. Беседа // Киевлянин. 1880. № 86, 13 апреля. С. 1.

⁷ Там само.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

Література

1. Асафьев Б. В. Их было трое... // Асафьев Б. В. Избранные труды: в 5 т. Т. 2. Москва: АН СССР, 1954. С. 245–252.
2. Баренбойм Л. А. Великий пианист, брат великого пианиста // Музыкальная жизнь. 1981. № 24. С. 15–16.
3. Баренбойм Л. А. Николай Григорьевич Рубинштейн. История жизни и деятельности. Москва: Музыка, 1982. 276 с.
4. Батичкова Л. Д. Музыкальная библиография киевской газетной периодики: концертная жизнь Киева 1860–1970-х гг.: дипломная работа / Киевская гос. консерватория им. П. И. Чайковского. Киев, 1991. 131 с.
5. Зауэр Э. Кто меня сделал музыкантом // Вопросы фортепианного исполнительства. Вып. 4 / сост. и общ. ред. М. Г. Соколова. Москва: Музыка, 1976. С. 11–27.
6. Кашкадамова Н. Б. Діяльність братів Рубінштейнів // Історія фортеп'янного мистецтва ХІХ сторіччя. Тернопіль: Астон, 2006. С. 509–526.
7. Кашкин Н. Д. Воспоминания о Н. Г. Рубинштейне // Воспоминания о Московской консерватории. Москва: Музыка, 1966. С. 20–47.
8. Кашкин Н. Д. Из воспоминаний об А. П. Бородине // Статьи о русской музыке и музыкантах. Москва: Музгиз, 1953. С. 35–34.
9. Кашкин Н. Д. М. А. Балакирев и его отношение к Москве // Статьи о русской музыке и музыкантах. Москва: Музгиз, 1953. С. 11–34.
10. Корабельникова Л. З. Строитель музыкальной Москвы // Советская музыка. 1960. № 6. С. 80–87.
11. Ларош Г. А. Н. Г. Рубинштейн // Воспоминания о Московской консерватории. Москва: Музыка, 1966. С. 11–19.
12. Малозьомова О. І. Роль Антона Рубінштейна в реорганізації музичної освіти в Києві // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: наук. журн. Київ, 2013. № 4 (21). С. 5–59.
13. Мяндина М. Лев Абрамович Куперник – один из первых музыкальных рецензентов Киева // Київське музикознавство. Вип. 35. Київ, 2010. С. 61–65.
14. Овчинников М. Чайковский-критик // Чайковский П. И. Музыкально-критические статьи. Изд. 4. Ленинград: Музыка, 1986. С. 4–24.
15. Переписка М. А. Балакирева с Н. Г. Рубинштейном // Балакирев М. А. Переписка с Н. Г. Рубинштейном и М. П. Беляевым / ред., предисл. и коммент. В. А. Киселёва. Москва: Музгиз, 1956. С. 3–62.
16. Письмо П. И. Чайковского А. И. и М. И. Чайковским от 23 марта 1866 г. // Чайковский П. И. Письма к близким (избранное). Москва: Музгиз, 1955. С. 25–26.
17. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: зб. наук. ст. Вип. 30: Брати Рубінштейни. Історичні уроки та плоди просвітництва / Харк. держ. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського; ред.-упоряд. Л. В. Русакова. Харків: С.А.М., 2010. 432 с.
18. Соловцов А. О. Николай Рубинштейн. Москва; Ленинград: Музгиз, 1946. 46 с.
19. Сухова Л. Г. Педагогические принципы Н. Г. Рубинштейна и их реализация в современной практике преподавания музыки: автореф. ... канд. искусствоведения: спец. 13.00.02 Теория и методика обучения музыке / Московский пед. гос. ун-т им. В. И. Ленина. Москва, 1997. 26 с.
20. Чайковский П. И. Третье симфоническое собрание. – Итальянская опера – Общество любителей искусств музыкального и драматического // Чайковский П. И. Музыкально-критические статьи. Москва: Музгиз, 1953. С. 213–217.

Періодичні видання

1. Гость. Пребывание А. Рубинштейна в Киеве // Киевлянин. 1880. № 82, 9 апреля. С. 2.
2. Концерт Н. Г. Рубинштейна // Киевлянин. 1878. № 1, 1 января. С. 2.
3. Л. К-къ. Концерты Антона Рубинштейна // Киевлянин. 1880. № 79, 5 апреля. С. 2.
4. N. Второй концерт РМО // Киевлянин. 1875. № 49, 26 апреля. С. 2.
5. Неизвестный. Беседа // Киевлянин. 1880. № 86, 13 апреля. С. 1–2.
6. Ожидаемый артист // Киевлянин. 1873. № 125, 20 октября. С. 2.
7. Роллина К. Рубинштейн, Лист и Шопен // Киевлянин. 1869. № 146, 11 декабря. С. 577–579.
8. Sono qui. Некролог Н. Г. Рубинштейна // Киевлянин. 1881. № 65, 21 марта. С. 2.
9. Финдейзен Н. Ф. Николай Рубинштейн // Русская музыкальная газета, 1901. № 10. С. 289–304.

Загладько А. А. Антон Рубинштейн VS Николай Рубинштейн: киевские страницы деятельности. Рассмотрена деятельность основателей русского профессионального образования Антона и Николая Рубинштейнов в их контактах с украинской музыкальной культурой. Исследован вклад братьев Рубинштейнов, в первую очередь, Николая Рубинштейна, в развитие концертной жизни Киева и становление украинского фортепианного искусства и педагогики. По материалам киевской периодики того времени рассмотрены черты исполнительского стиля пианистов в компаративном аспекте. Выявлена связь фортепианного искусства Антона и Николая Рубинштейнов с ведущими принципами эпохи романтизма, выявлено влияние их концертной деятельности на формирование исполнительских стилей XX века. Из обзоров киевской прессы освещены малоизвестные факты киевских выступлений братьев Рубинштейнов и особенности их исполнительской интерпретации. Прослежены основные этапы пианистического формирования Н. Рубинштейна в аспекте синтеза русской и немецкой фортепианной школы. Проанализированы основные аспекты актуальной и ныне педагогической системы Н. Рубинштейна. Исследование позволяет воссоздать забытые страницы музыкальной жизни Киева последней трети XIX столетия и проследить преемственность исполнительских традиций в широком культурологическом контексте.

Ключевые слова: киевская периодика, музыкальная жизнь Киева, исполнительский стиль, концертная деятельность, профессиональное музыкальное образование, педагогика.

Zagladko A. A. Anton Rubinstein VS Nikolai Rubinstein: the Rubinstein brothers in Kyiv. The activity of the founders of Russian professional education Anton and Nikolai Rubinstein and their contacts with the Ukrainian musical culture are considered. The contribution of the Rubinstein brothers, especially Nikolai Rubinstein, to the development of the concert life in Kyiv and the formation of the Ukrainian piano art and pedagogy was studied. Based on the materials of the Kyiv periodicals of that time, the features of the performing style of the pianists in the comparative aspect are considered. The connection between the piano art of Anton and Nikolai Rubinstein has been revealed with the leading principles of the Romantic era, the influence of their concert activity on the formation of performing styles of the 20th century has been revealed. From the reviews of the Kyiv press, little-known facts about the Kyiv speeches of the Rubinstein brothers and the peculiarities of their performance interpretation are highlighted. The main stages of the pianistic formation of N. Rubinstein are traced in the aspect of the synthesis of the Russian and German piano schools. The main aspects of the still relevant pedagogical system of N. Rubinstein are analysed. The research allows you to recreate the forgotten pages of the musical life in Kiev in the last third of the 19th century and trace the succession of performing traditions in a broad cultural context.

Keywords: Kyiv periodicals, musical life of Kyiv, performing style, concert activity, professional music education, pedagogy.